

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חמדת ימים HEMDAT YAMIM

פרשת השבוע קרח תשפ"ג

אנחנו, כן נעלה!

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

מתי אירע כל אחד מן המאורעות המופיע בספר במדבר?

חידה זו עדיין לא נפתרה במילואה (עיינו בדברינו [לפרשת קרח תשס"ד](#)).

סמיכות הפרשיות אומרת דרשני, פרשת קורח סמוכה לפרשת שלח!

הצורך לדרוש נובע גם מלשון התורה בפרשת המרגלים, הרומזת לקשר עם מחלוקת קורח ועדתו. נציין חלק מהסימנים.

אחד מביטויי המפתח בפרשת המרגלים הוא דברי כלב: **"עלה נעלה"** (במדבר י"ג ל) מול דברי המרגלים: **"והאנשים אשר עלו עמו אמרו לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו"** (שם, שם לא).

דתן ואבירם מכריזים כך גם בפרשת קרח **"וישלח משה לקרא לדתן ולאבירם בני אליאב ויאמרו לא נעלה... לא נעלה"** (שם טז יב-יד).

גם הביטוי: **"אָרְץ אֲשֶׁר הוּא זֶבֶת חֶלֶב וְדָבָשׁ"** (שם י"ד ח) המופיע בדברי החיזוק של יהושע וכלב, וחוזר על עצמו לשלילה בדברי דתן ואבירם: **"כִּי הִעֲלִיתֶנוּ מֵאֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וְדָבָשׁ לְהִמְתִּנוּ"** (שם, שם יג). הם מכנים כך את ארץ מצרים (עיינו גם בדברינו [לפרשת קרח תש"ף](#)).

נסיים (להפעם) בדוגמא נוספת: אחד הביטויים המודגשים לשלילה בפרשת המרגלים, גם בלשון התורה וגם בדברי חז"ל הוא:

"עַד מִתִּי לַעֲדָה הִרְעָה הַזֹּאת... לְכָל הָעֵדָה הִרְעָה הַזֹּאת הַנּוֹעֲדִים עָלַי בְּמִדְבַּר הַזֶּה יִתְמוּ וְשָׁם יָמָתוּ" (שם, י"ד כז, לה).

ביטוי זה - **עֲדָה**, מודגש פעמים רבות בפסוקים העוסקים בקרח ועדתו (למעלה מעשר פעמים). כך מופיע גם במקומות נוספים

בתנ"ך, בהקשר זה: **"קְרִיאֵי הָעֵדָה אֲשֶׁר הִצִּי עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן בְּעֵדַת קָרַח בְּהִצָּתָם עַל יִקְוֹן"** (שם, כ"ו ט), **"וְהוּא לֹא הָיָה בְּתוֹךְ הָעֵדָה הַנּוֹעֲדִים עַל יִקְוֹן בְּעֵדַת קָרַח"** (שם כ"ו, ג), **"תִּפְתַּח אֶרֶץ וְתִחַלַּע דָּתָן וְתַכְסֵּם עַל עֲדַת אֲבִירָם"** (תהלים ק"ו טז).

חז"ל במדרש קישרו בצורה ברורה בין שתי הפרשיות, תוך איזכור הקשר הלשוני.

על דברי דתן ואבירם: **"הִמְעַט כִּי הִעֲלִיתֶנוּ מֵאֶרֶץ זֶבֶת חֶלֶב וְדָבָשׁ לְהִמְתִּנוּ בְּמִדְבַּר כִּי תִשְׁתַּרְרַר עָלֵינוּ גַם הַשְּׁתַּרְרָר"**, מביא הילקוט: **"[אמר לן] על מה אתה מתרברב עלינו מה טובה עשית לנו הוצאתנו מארץ מצרים שהיא כגן ה' ולארץ כנען לא הכנסתנו, אלא הרי אנו מתים במדבר והנגף משתלח בנו בכל יום"** (ילקוט שמעוני פרשת קרח רמז תשנ).

לפיכך נסביר. בעדת קורח הייתה לפחות סיעה אחת, בהנהגת דתן ואבירם, שגם אחרי שמוציאי הדיבה בחטא המרגלים מתו

במגפה, ועונש נורא נגזר על דור המדבר, הם המשיכו בהתנגדותם לעליה ארצה וגם המשיכו לחלוק על משה רבנו, ובכך לחלוק, ח"ו, על השכינה. הם לא הסכימו שהמשכן, מבחינה רוחנית, הוא המקום הגבוה ביותר במחנה בני ישראל במדבר. כך מבואר

במדרש הבא: **"אמרו לא נעלה, לא נלך היה לו לומר, אלא לא נעלה מכאן שמקום המשכן גבוה מכל מחנה ישראל"** (מדרש אגדה במדבר פרק טז פסוק יב). הם גם לא הסכימו עם הקביעה של חז"ל במדרש ההלכה: **"ארץ ישראל גבוהה [מבחינה רוחנית] מכל הארצות"** (ספרי דברים פרשת עקב פסקא לו).

דווקא בימים כשאובינו מנסים, בכל מאודם, לעשות את ארץ ישראל מקום שקשה ליהודים לגור בו,

אנחנו נמשיך ונכריז שתי הכרזות:

"טובה הארץ מאד מאד" (במדבר י"ד ז)

וגם **"משה אמת ותורתו אמת והן [קרח וכל עדתו] בדאין [מפיצים פייק ניוז]"** (מדרש תנחומא פרשת קרח סימן יא).

נודה ביתר עוז לקב"ה על הזכות הנפלאה לגור במדינה יהודית עצמאית, שהישגיה עצומים, מכל בחינה.

ונעשה זאת בדרך של אחדות והדברות, זה צו השעה!

לעילוי זשבת

לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

הרב ישראל רוזן י"ג בחשוון תשע"ח	הרב יהושע רוזן ט"ו באדר א' תשפ"ב	מר משה וסרצוג כ' בתשרי תשפ"א	פרופ' ישראל אהרוני י"ד בכסלו תשפ"ג	הרב ד"ר ג'רי האכבוים י"ח באדר ב' תשפ"ב
מר מרת לאה מאיר כ"ז בניסן תשפ"ב	גב' צפורה בת יונה דונייר נלב"ע י"ב אדר א'	מר יצחק טרשנסקי כ"ח באדר תשפ"א	מר זליג וגב' שרה ונגרובסקי כ"ה בטבת תשפ"ב / י' בתמוז תשע"ד	מר שמואל וגב' אסתר שמש י"ז בסיון / כ' באב
בלהה בת ישראל מרמורש ז"ל א' מנחם אב תשפ"א	הרב שלמה מרזל י' באייר תשע"א	הרב שמואל כהן שבט תשפ"א	ר' מאיר וגב' שרה ברכפלד (שרה - ט"ז בטבת תש"ף)	הרב אשר וגב' סוזן וסרטייל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף
חיים לייב בן מיכאל קרייסל ב' שבט	הרב ראובן וחיה לאה אברמן ט' בתשרי תשע"ו / כ' בתשרי תשפ"ב	ר' אברהם ומרת גיטה קליין י"ח באייר / ד' באב	ר' אליהו כרמל וגב' מלכה טויבע כרמל ח' באייר תשע"ו / י"א במנחם-אב תשס"ט	ר' אילי קושיצקי י"ט באדר ב' תשפ"ב
לע"נ הרב יוסף מרדכי שמחה שטרן ז"ל נלב"ע כ"א באדר א' תשע"ד	ר' שמואל וגב' רבקה ברנדמן ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א	ר' שמואל וגב' רבקה ברנדמן ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א	צפורה בת יונה דונייר ע"ה נלב"ע י"ב אדר א'	

Eretz Hemdah

ארץ חמדה, ע"ר

רח' ברוריה 2, ירושלים 91080 Bruriya St.,

WWW.ERETZHEMDAH.ORG Tel: 02-5371485 info@eretzhemdah.org

חֲמַדַּת הַשַּׁבֵּת

הרב בצלאל דניאל – ראש תוכנית מורנו מבית 'ארץ חמדה'

הרב, האם מותר להקפיא אוכל בשבת?

הרב, הכנתי יותר מדי אוכל לקראת שבת. רציתי להקפיא חלק בשבת כדי שיישמר לזמן מאוחר יותר. נזכרתי שאמרו לי שאסור להוציא דברים מהמקפיא בשבת לקראת יום טוב. האם להכניס למקפיא בשבת כדי לשמור ליום אחר זה אותו הדבר?

כדי לענות על השאלה בצורה טובה, נציג את שורשי סוגיית ההכנה מקודש לחול: במשנה (שבת פרק כג, ג) נאסר להחשיך על התחום לשכור פועלים או להביא פירות, אך מותר להחשיך על התחום כדי לשמור על השדה, גם אם כוונתו גם לטלטל את הפירות או לשכור את הפועלים. הגמרא (בבלי עירובין לח ע"ב) מסבירה שההיתר תלוי בשאלה איך הדברים נראים חיצונית. הגמרא נותנת דוגמא משעשעת: תלמיד חכם שדרכו לשגן ולהגות בתורתו בעל פה תוך כדי הילוכו יכול להחשיך על התחום, מכיוון שאנשים יודעים שמדי פעם השקיעה בלימוד מובילה את רגליו רחוק מבית המדרש, אינו ניכר שהלך לשם בשביל מלאכתו.

מן הדברים למדנו יסודות חשובים במושג של הכנה מקודש לחול. עצם זה שפעולה שנעשתה בשבת חסכה זמן אינה אוסרת אותה. איסור הכנה מקודש לחול יתקיים בהתקיים שני תנאים: א. היותה טרחה מסוימת. ב. היה ניכר מעצם הפעולה שהיא מיועדת לקדם את ענייני ימי החול האסורים בשבת. אסור להחשיך על התחום לשדה שלו אם ניכר שכוונתו לקטוף מפירותיה ולהשיבם הביתה, מפני שההליכה היא טרחה ומיועדת להשיב את הפירות הביתה. אך מותר להחשיך על התחום לשמור על השדה, מכיוון שמותר לשדה בשבת, גם אם יש לו כוונה נוספת, האסורה מצד עצמה, לקטוף פירות ולהחזיר אותם הביתה אחרי השבת.

נציין כאן טעות הנפוצה בפי העולם. אנשים אומרים שכאשר שבועות חל במוצאי שבת אסור לישון בשבת כדי להתכונן ללימוד ליל שבועות. זו טעות, אין בכך איסור כלל. אין בכך טרחה, והפעולה (של השינה) אינה מיועדת לפעולה האסורה בשבת, אלא ללימוד תורה, שזו מצווה בשבת!

הטעות מבוססת על האמור בספר חסידים. שם הוא אומר שאסור לומר שאישן בשבת כדי לכתוב במוצאי שבת דברי תורה. האיסור שם הוא משום הכתיבה האסורה בשבת, לא מפני לימוד התורה. מותר לומר בשבת שנישן כדי שיהיה לנו יותר כוח ללימוד תורה בימות החול, וזה אף דבר שראוי לעשות.

נביא דוגמא העולה מן העניין: בגמרא (שבת דף ק"ח ע"א) נאמר שאסור לשטוף את הכלים שאינו מתכוון להשתמש בהם בשבת. הרמב"ם (הלכות שבת כג, ז) מסביר שהאיסור הוא מפני שהשטיפה היא תיקון הכלי: הכלי אינו מוכן לשימוש עד שהוא נרחף. הראב"ד מסביר שהאיסור הוא מפני שאסור לטרוח טרחת חול בשבת. נראה שהרמב"ם והראב"ד חולקים בשאלה אם מותר לטרוח טרחה שהיא ודאי מטריחה, אך אינה מיועדת לפעולה אסורה. שטיפת כלים זו ודאי טרחה. אך מטרתה אינה פעולה אסורה, אלא אכילה, שהיא מצווה בשבת.

ברם, גם טרחה מסוימת מותרת אם יש צורך בה בשבת. לכן מותר לשטוף כלים בשבת בכדי להשתמש בכלים בשבת. המגן אברהם מתיר להציע את המיטות אם לא נעים שיהיו באי סדר במהלך השבת, ואדרבה, הצעתם – סידורם, הוא כבוד שבת. המהרש"ג מתיר לשטוף כלים אם הם מייצרים בלגן בבית. הרב פיינשטיין מתיר להכניס את הכלים המלוכלכים למדיח הכלים, ברם הוא אוסר להשקיע בסידור שלהם בתוך המדיח, כדי שלא יהיה ניכר שהוא טורח כדי להפעיל את המכונה.

בשמירת שבת כהלכתה מביא את דבריו היסודיים של הגרש"ז (מהדורה תשלט פרק כח סעיף פא): כל דבר שאין בעשייתו משום טירחה, וגם רגילים לעשותו מבלי לחשוב על התועלת שבעשייתו – מותר לעשותו בשבת, גם אם תצא מעשייתו זו תועלת לימות החול, ובלבד שלא יאמר במפורש שהוא מכין לימות החול.

הגרש"ז מגדיר כך: האיסור הוא לטרוח טרחה הניכרת, כל עוד הוא אינו אומר שהוא עושה זאת בשביל פעולה אסורה, אין בכך איסור. הוא מביא רשימת פעולות שאנשים מתלבטים אם הם נחשבים כהכנה מקודש לחול או כטרחת חול הנעשית בשבת. ניתן את שלושת הדוגמאות הקלאסיות: הוא מתיר להשיב את הטלית הביתה אחרי התפילה בשבת, מפני שאין כאן טרחה חריגה, אלא הפעולה הרגילה שכולם עושים; הוא מתיר להשיב את הספרים בהם למד בשבת, למרות שיש בזה טרחה קלה, מפני שכך עושים בחול; הוא מתיר להכניס אוכל למקרר, מפני שזה מקום אחסונו, למרות שזה שומר על הטריות שיהנו ממנה בימות החול.

אם כך, גם הכנסת האוכל למקפיא מותרת אם אין בה טרחה גדולה יותר מהכנסת האוכל למקרר. במנחת יצחק מתיר מטעם נוסף: מפני שהכנסת המאכלים למקפיא נועדה להציל את המאכלים מקלקול שכבר מאיים עליהם. לא מדובר על פעולה בשביל משהו עתידי, אלא כרגע הקלקול עשוי להגיע למאכלים, ולכן כבר עכשיו מותר להקפיא אותם כדי שלא ייפגמו.

כך או כך, מותר להקפיא את המאכלים בשבת אם אין בכך טרחה יוצאת דופן. וזכינו בזכות שאלתך להביא את הסוגיה והנושא בצורה טובה ורחבה יותר.

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן, יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביורר מקיפים במקורות. בין הנושאים הדוניים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישי, זכויות אזרח ועוד ועוד.

זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

ארץ אגדה

הרב מרדכי הוכמן

מי נשאו את הכיור

לכלים החשובים שבמשכן היו 'בדים' (מוטות) שבהם היו נושאים אותם במסעות. הכיור וכנו שימשו לרחיצת ידי ורגלי הכהנים, אך לא היו בדים. אבן עזרא (שמות ויקהל לה, טז) התייחס לכך וכתב "הנה אין לכיור ולכנו בדים. אולי על העגלות היו נושאים". כלומר, אולי נשאו את הכיור על אחת מהעגלות ששימשו את בני גרשון ואת בני מררי לנשיאת חלקים מן המשכן.

גם הרמב"ן דן בשאלה זו והציע אפשרות נוספת, שיתכן ולא נשאו את הכיור על העגלות אלא בני קהת נשאו אותו על כתפיהם, וז"ל הרמב"ן (שמות לח, כא) "...כי יכנס בכלל מה שאמר הכתוב (במדבר ג ל-לא) 'ונשׂיא בית אב למשפחות הקהתי אֶלְיָצֶפֶן בֶּן יַעֲזָבֵב: וּמִשְׁמֵרְתָם הָאָרֶן וְהַשִּׁלְחָן וְהַמִּנְרָה וְהַמִּזְבֵּחַ וְכָלִי הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר יִשְׁרְתוּ בָהֶם וְהַמִּסְדָּף וְכָל עֲבֹדָתוֹ, כִּי בְכִיּוֹר וְכִנּוּ יִשְׂרָתוּ לְמִזְבֵּחַ'".

אמנם יש קושי בפרוש זה, שהרי כאשר התורה אומרת שאהרון ובניו כיסו את המזבח לפני שבני קהת נשאו אותו, יש פירוט גדול כיצד הדבר נעשה (במדבר ד, יג-יד): "וְדִשְׁנוּ אֶת הַמִּזְבֵּחַ וּפְרָשׁוּ עָלָיו בְּגַד אַרְגָּמָן: וְנָתַנוּ עָלָיו אֶת כָּל כְּלָיו אֲשֶׁר יִשְׁרְתוּ עָלָיו בָּהֶם אֶת הַמִּחֻתֵּת אֶת הַמִּזְלָגֹת וְאֶת הַיָּעִים וְאֶת הַמְזַרְקֹת כָּל כְּלָי הַמִּזְבֵּחַ וּפְרָשׁוּ עָלָיו כְּסוּי עוֹר תַּחֲשׁ וְשָׂמוּ בְדָיו", ולשיטת הרמב"ן שנתנו גם את הכיור על המזבח תמוה, מדוע לא מזכירים בפירוש שנתנו עליו גם את הכיור, שהרי הכיור וכנו הם כלים חשובים שהתורה מאריכה ומספרת שהם נמשחו, ואם התורה מזכירה שנתנו את היעים על המזבח בוודאי שהיו ראוי להזכיר שנתנו גם את הכיור. ויתכן שלכן העדיף חזקוני את פירוש אבן עזרא וכתב (חזקוני שמות ל, יח): "לא היו להם בדים והיו נושאים על העגלות". אמנם ר' חיים פלטיאל כתב (במדבר ד, כב) שבני גרשון הם אלו שנשאו אותו על העגלות, ולדעתו זו משמעות הכתוב (במדבר ד, כו): "וְאֵת קַלְעֵי הַחִצִּי וְאֵת מִסְדָּף פְּתַח שַׁעַר הַחִצִּי אֲשֶׁר עַל הַמִּשְׁכָּן וְעַל הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב וְאֵת מִיתְרֵיהֶם וְאֵת כָּל כְּלָי עֲבֹדָתָם וְאֵת כָּל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה לָהֶם וְעֲבֹדוֹ". אולם גם בפירוש זה יש קושי, אם התורה מפרטת שבני גרשון נשאו על העגלות שלהם גם את המיתרים, וודאי שהיה מן הראוי שתפרט שנשאו עליהם גם את הכיור וכנו.

ובספר חשוּקי חמד (בכורות דף ד, א) מביא בשם ספר אזניים לתורה (שמות לה טז) שכתב:

"לפלא גדול היה בעיני למה לא נזכר מי ואיך נשאו את הכיור ואת כנו בנסוע המחנות, ... אבל בפרשת נשא נמנו הדברים אפילו הקטנים ביותר כמו ויתדתם ומיתריהם של משא בני גרשון ובני מררי, ואין שם זכר לכיור וכנו ומי נשא אותם ואיך נשאו אותם מכיון שגם בדים לא עשו להם, והנה לקמן (לח ח) הבאנו דברי התוספתא (סוכה פ"ג ה"ג) שבארה של מרים שהיתה עולה עם מחנה ישראל להרים ויורדת גבעות מכיון שהיו ישראל שורין ומעמידין את המשכן [היא שורה כנגדן מקום גבוה כנגד פתחו של אהל מועד]. והנה בבית המקדש היתה באר ובה היו משקעין את הכיור בתחילת הלילה כדי שלא יפסלו מי הכיור בלינה, וגם באהל מועד בוודאי היו משקיעים את הכיור במדבר לפנות ערב בבארה של מרים, וכן בשעת סילוק המסעות השקיעו בבארה של מרים כדי שלא יפסלו המים ביוצא וממילא היה נשאים עם המים שבבאר המתגלגלים מתחנה לתחנה, ומכיון שאין לנו תירוץ אחר מסתבר, והאבן עזרא בעצמו כתב על תירוץ אולי, יש לומר כן, יעו"ש". אך גם תירוץ זה קשה, שהרי ידוע שבעבודות המשכן והמקדש אין סומכים על הנס, ומשתדלים לפעול באורח טבעי ככל האפשר. וכן עולה מדברי הרמב"ם שכתב בהלכותיו (תמידין ומוספין ה, ב) שהסיבה שהתורה ציוותה לתת קנים של זהב בין החלות של לחם הפנים היא "כדי שתהיה הרוח מנשבת בו". כלומר, התורה הורתה שלא לסמוך על הנס שלחם הפנים לא יתעפש אלא יש לפעול לכך בדרך טבעית באמצעות אוויר. וכן כתב שם ב'מעשה רקח': "כדי שתהיה הרוח מנשבת בו. פי' ולא יתעפש ואף דקיי"ל דסילוקו כסידורו, מדכתיב לשום לחם חס ביום הלקחו, מ"מ לא היו סומכין על הנס ותדע דכמה שולחנות של שיש היו במקדש כדי שלא יסריח הבשר אף דקיי"ל לא הסריח בשר הקדש מעולם וכן משמע בירושלמי שהביאו התוס' שם ד"ה אחד של כסף וכו'". ואם ד' הורה שלא לסמוך על הנס בענייני המשכן, מתבקש שרצון ד' הוא שלא יסמכו על הנס גם בענין הובלת הכיור בשעת המסעות. ולפיכך, נראה שאולי אפשר להסביר באופן אחר, וכדלקמן.

מדוע היה כן לכיור?

זכור, אבן עזרא העיר שבשונה משאר הכלים לא היו לכיור ולכנו בדים לצורך נשיאתם. ויש להוסיף על דבריו שיש בכיור דבר מיוחד שאין בשאר הכלים. בנוסף למצוות עשיית "כיור" ציוותה התורה לעשות גם את "כנו" (ה'כ"י שלו) שהוא בסיס נפרד שמיועד להצבתו. מדוע דווקא בכיור ציוותה התורה בעשיית 'כ' נפרד. ונראה לומר שה'טבעות' שהיו מחוברים לשאר הכלים הראו את הניידות שלהם, שהרי הטבעות נועדו ליבדים' (מוטות) לנשיאה, ואילו בכיור להיפך, ה'כ"י שנוצר בנפרד ובמיוחד עבור הכיור הראה את הקביעות שנועדה למקום הכיור, בדומה לאמור בתורה (בראשית מא, יג): "אתי השיב על פני". נראה שקביעות המקום הזו שמסמלים הכיור וכנו, קשורים להבנה מדוע הוצב הכיור בין אוהל מועד ובין המזבח, וכדלקמן.

המיקום העקרוני של הכיור

המקום שבו נצטוו להציב את הכיור נראה תמוה. בכל בתי הכנסיות הכיור שמיועד לנטילת ידיים נמצא לפני הכניסה לבית הכנסת, או בתוך בית הכנסת מאחור כך שמי שצועד לתוך בית הכנסת צועד ומתקדם לאחור שכבר נטל את ידיו. אך מקומו של הכיור במשכן הוא בין המזבח לבין פתח אוהל מועד. ומי שבא לעבוד במזבח, צריך לעבור את המזבח וליטול את ידיו ורגליו מן הכיור, ואז לחזור לאחור אל המזבח, והדבר תמוה מאוד. האזור שמעבר למזבח ("מן המזבח ולפנים") הוא אזור קדוש במיוחד, ומי שנכנס לשם כשהוא מגודל שיער או שתוי יין נענש (רמב"ם ביאת המקדש א, טו), ולמרות זאת הכהן נכנס לאזור הקדוש הזה לפני שרחץ ידיו ורגליו ודווקא שם הוא רוחץ אותם. והדבר תמוה, ונראה שיש להבין את המיקום לאור המובא בתרגום יונתן, וכדלקמן.

בתרגום יונתן (שמות מ, ז) מובא שהכיור הוא כנגד בעלי התשובה שחוזרים בתשובה ומשליכים את העקמומית שלהם¹. יסוד זה מקבל חיזוק מהכתוב (שמות לח, ח): "וַיַּעַשׂ אֶת הַכִּיּוֹר נְחֹשֶׁת וְאֵת פְּנֵי נְחֹשֶׁת בְּמִרְאֵת הַצְּבָאֹת אֲשֶׁר צָבְאוּ פְתַח אֹהֶל מוֹעֵד". ופירש אבן עזרא: "והנה היו בישראל נשים עובדות השם שסרו מתאות זה העולם, ונתנו מראותיהן נדבה, כי אין להם צורך עוד להתפנות. רק באות יום יום אל פתח האהל מועד להתפלל ולשמוע דברי המצות". נשים אלו היו נשים שהתחזקו בעבודת ה', ולפי

ההבנה וההשגה הגבוהה שהן העפילו אליה כעת, הן סברו שעליהן לחזור בתשובה מהזמן המיותר שהיו מבזבזות על ההתייפות במראות.

בתלמוד (פסחים דף נד, א) מובא: "שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, ואלו הן: תורה, ותשובה, וגן עדן, וגיהנם, וכסא הכבוד, ובית המקדש, ושמו של משיח". לפי סדר הזכרת הדברים ברשימה הזו משמע שהתורה קודמת לכל, והתשובה קודמת בחשיבותה גם לבית המקדש. הכיור מסמל את התשובה והקב"ה מוכן לקבל את השבים. יסוד זה יכול להסביר את המיקום התמוה של הכיור וכונו. בעלי תשובה עלולים לחשוש שהם מטונפים ב'בוץ רוחני' שקשה להם להתנקות ממנו, והדבר עלול לגרום להם להתעקב מלחזור בתשובה. וכדי לקרב אותם ולהקל עליהם לחזור בתשובה, רמז להם הקב"ה שכיוון שהוא רוצה בתשובה והם רוצים בתשובה ייכנסו אל הקודש, ורק לאחר מכן יתנקו מהבוץ הרוחני שלהם. ורמז זה ניתן באמצעות מיקום הכיור לאחר המזבח. כלומר, אפשר להיכנס אל המקום הקדוש ואפילו לעבור את המזבח ולאחר מכן להיטהר ולרחוץ בניקיון ולחזור אל המזבח.

משמעות מיקום הכיור היא כה חשובה, ומשום כך במיקום זה יש להציב כלי מיוחד שהוא הבסיס ('כין') של הכיור, כך שגם אם יינטל הכיור ממקומו, כדי להביא אותו אל הבאר ולמלא בו מים או לסיבה אחרת, עדיין תישאר במקומה נקודת הציון ('פנו'), שתסמל את כך שהקב"ה חפץ לקרב את בעלי התשובה, והוא מורה להם להתקרב אליו ורק אחר כך להשלים את תהליך התשובה ולרחוץ את עצמם מהכלוך הרוחני שלהם. להבנה זו יש סיוע מדברי הירושלמי (יומא פ"ד, סוף ה"ה) המביא דעה שהכיור והכן אינם מעכבים את הקרבת הקרבן אלא שמקומם הוא שמעכב. וכפי שביאר שם 'קרבת העדה': "אם אין הכיור וכונו במקומו פסול לקדש (*לרחוץ ידיו ורגליו) בשאר כלים אבל אם יש שם כיור וכן - אף שאר כלים כשרים לקדש". ומסתבר שטעם הדבר הוא מפני שהכיור וכונו שנמצאים במקומם באזור המקודש שמעבר למזבח מסמלים את המוכנות של הקב"ה לקרב אליו את החוזרים בתשובה, ולכן כל עוד שהסמל הזה קיים במקומו אין זה מעכב אם נטלו ידים ורגלים מכלי קודש אחר.

נושאי הכיור

כאמור לעיל, עולם התשובה קדם לעולם שבו יש מקדש. דבר זה מרומז גם במשכן שבמדבר. לפני שנבנה המשכן שנקרא גם בשם 'אוהל מועד', היה מקום נוסף שנקרא 'אוהל מועד', וכפי שכתוב בתורה שלאחר חטא העגל ולפני בניית המשכן היה מקום אחר שנקרא 'אוהל מועד' (שמות לג, ז): "וּמִשֶׁה יָקַח אֶת הָאֹהֶל וְנָטָה לוֹ מִחוּץ לַמִּחֲנֶה הַרְחֵק מִן הַמִּחֲנֶה וְקָרָא לוֹ אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה כָּל מִבְקֵשׁ ד' יָצָא אֶל אֹהֶל מוֹעֵד אֲשֶׁר מִחוּץ לַמִּחֲנֶה: ". מבקשי ד' שיצאו לשם היו גברים בעלי תשובה ונשים בעלות תשובה, שרצו להיטהר ולהתקדש. הכיור וכונו נוצרו מהמראות של הנשים מבקשות ד' שצבאו על אותו 'אוהל מועד', כאמור בתורה – "וַיַּעַשׂ אֶת הַכִּיּוֹר נְחֹשֶׁת וְאֶת פָּנּוֹ נְחֹשֶׁת בְּמִרְאֵת הַצְּבָאוֹת אֲשֶׁר צָבְאוּ פָתַח אֹהֶל מוֹעֵד: ". מתבקש שגם הגברים מבקשי ד' (בעלי התשובה) שצבאו על אותו 'אוהל מועד' של משה תרמו משהו לכיור וכונו שמסמלים את בעלי התשובה. ומסתבר שהם תרמו את כוחם לצורך נשיאת הכיור וכונו.

לאחר בניית המשכן והשראת השכינה במשכן המשיכו 'בעלי תשובה' לצבוא על 'אוהל מועד' של משה שהיה סמוך למשכן, והכיור וכונו המתינו להם. לפיכך, לאחר שהלויים נשאו את המשכן וכליו, הם הותירו את הכיור ואת כנו במקומם, ובעלי התשובה באו ונשאו את הכיור ואת כנו עד מקום החניה הבא. כלי המקדש האחרים כוסו בכיסויים שונים על ידי אהרן ובניו, וכך הלויים שנשאו את הכלים וכן ושאר בני ישראל לא ראו בעיניהם את כלי המקדש. אך הכיור וכונו לא כוסו בכיסוי והם נישאו בגלוי על ידי בעלי התשובה. ואדרבא הקב"ה רצה שכל ישראל יראו את הכיור וכונו שמסמלים את כך שהקב"ה רוצה לקרב אליו את בעלי התשובה.

הצבא הרביעי – הצבא הראשוני

מבקשי ד' שצבאו בלב שבור על אותו 'אוהל מועד' של משה, היו הצבא הראשון שצבא על 'אוהל מועד'. לאחר ששרתה שכינה בישראל באופן גלוי, ומשה החזיר את האהל שלו למחנה, ושכן עם אהרון ובניו בצדו המזרחי של המשכן, המשיכו מבקשי ד' לצבוא על האהל של משה. סביב למשכן חנו שלוש צבאות של לויים, צבא משפחות גרשון במערב, צבא משפחות קהת בדרום, צבא משפחות מררי בדרום, ואילו בצד המזרחי סמוך לאהל של משה שהה צבא של מבקשי ה'. הם לא חנו שם באהלים משום שאהלים שלהם היו בתוך המחנות, אך הם יצאו מהאהלים שלהם כדי לצבוא על האהל של משה.

הצבא הרביעי הזה, שהוא בעצם הצבא הראשוני שהיה עוד לפני הקמת המשכן, הוא הצבא שנתן צידוק לבניית המשכן הקבוע. המשכן נועד להראות שהקב"ה סלח לבני ישראל על חטא העגל והוא שב ושכן בתוך בני ישראל. אך לשם כך צריך היה להראות שלא רק הלויים (שלא חטאו בעגל) רוצים שד' ישכון בתוכם, אלא גם אלו מישראל שחטאו בעגל חזרו כבר מדרכם הרעה, והם רוצים שד' ישכון בתוכם. כאשר מבקשי ד' (בעלי התשובה) יצאו מהמחנה וצבאו על אותו 'אוהל מועד' שנטה משה מחוץ למחנה, הם הראו את רצונם שהקב"ה ישוב וישכון בתוכם. בזכותם היתה הצדקה לעשיית המשכן ולעשיית הכלים הקדושים מאוד שאותם נשאו הלויים. הלויים היו האנשים הגשמיים שנשאו את המשכן וכליו, אך האנשים הרוחניים שנשאו את הצדקת קיומו על כתפיהם הרוחניות היו מבקשי ד' (בעלי התשובה).

התשובה קדמה לעולם ולמקדש, והסמל לכך הוא הנקודה הקבועה של הכיור וכונו שהיתה בין האולם והמזבח. כל שאר כלי המקדש הם מאוחרים לתשובה ולכן התורה מספרת על כך שהם היו ניידים ונישאו על ידי הלויים, וכדי לרמז לקדמות עולם התשובה התורה מעלימה ואינה מספרת במפורש שהכיור נעקר ממקומו בשעת המסעות, אלא מותירה זאת להבנתנו. והיא מותירה להבנתנו גם את ההבנה שהכיור וכונו נישאו על ידי 'הצבא הרביעי' ('הצבא הראשוני') – הצבא של בעלי התשובה.

הַבְּרוּ נִשְׂאֵי כָּלֵי ה'

הבנה זו יכולה להסביר גם את הכתוב שבישעיהו (נב, יא): "סורו סורו צאו משם טמא אל תגעו צאו מתוכה הַבְּרוּ נִשְׂאֵי כָּלֵי ה' ". יונתן תרגם: "אֲתִפְּרְשׁוּ אֲתִפְּרְשׁוּ פּוֹקוּ מִתַּמָּן בְּמִסְעָב לֹא תִקְרְבוּן פּוֹקוּ מִגְּנֶה אֲתִבְּחָרוּ נְטִלֵי מִנִּי בֵּית מִקְדָּשָׁא דְה' ". רש"י פירש שנושאי כלי ד' הם הכהנים והלויים שהיו נושאי הכלים של ד' במדבר. אולם לא מובן מדוע הקריאה לצאת מן הגלות מופנית דווקא לכהנים והלויים. ואכן עזרא פירש שהכוונה לעם ישראל שהם נושאי התורה. אולם לא מובן מדוע ה'יתורה' מכונה בשם "כָּלֵי ד' ". אמנם לפי מה שהתבאר ניתן להסביר זאת באופן אחר, וכדלקמן. המשכן וכליו נבנו רק לאחר שהתבררה והתלקטה מתוך המחנה קבוצה של מבקשי ד' שיצאה אל האהל של משה. והיא נשאה על כתפיה הרוחניות את הצדקת המשכן וכליו שנעשו אחר כך. ובדומה לכך ישעיהו מנבא שהקבוצה שתחליט לחזור בתשובה להתייחס לגלות בתור מקום טמא שצריך לצאת ממנו, היא זו שתביא בסופו של דבר לבניית המקדש ועשיית כליו. ואכן כך ארע,

בסופו של דבר, אותה קבוצה קטנה שיצאה מבבל לארץ ישראל לאחר הצהרת כורש היא זו שבזכותה נבנה בסופו של דבר המקדש השני ונעשו כלי המקדש בשנית. והיא בעצם - נְשָׂאֵי כְּלֵי ה'.

¹ וז"ל תרגום יונתן: "ותתן ות פִּינְיָא בְּיַד מִשְׁכַּן זְמַנָּא וּבְיַד מִדְבָּחָא וְתַתְּנָה תַּמָּן מוּי מְטוּל תִּבְיָא דְהַדְרִין בְּתִיבְתָא וְשְׂדִינִי עֲקוּמוּמִיתְהוֹן הִי כְּמִיָּא:"

לע"נ אמו"ר רחל בת ר' בנימין בונים ע"ה

מתפללים לרפואתם השלימה, בתוך שאר חולי עם ישראל, של:

טל שאול בן יפה	ניר רפאל בן רחל ברכה	חנה בת אוריה
ר' יצחק בן ברינדל גיטה	פנינה ציפורה בת מרים	נטע בת מלכה
חוה ראגלה בת פִּינְיָא	הילה צפנת בת שרה טובה	רבקה בת שרה בלה
משה בן רחל	הילל בן תמר שפרה	ירחמיאל בן זלטה רבקה
עובדיה בן אסתר מלכה	אריה יצחק בן גאולה מרים	חיים מרדכי פרץ בן אסתר מלכה
יוסף בן אורית	ג'קלין בת רינה	אורי לאה בת חיה תמימה
	מיכאל אלכסנדר אברהם בן שרה מלכה	מאירה בת אסתר

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"י)

New York, USA

ניו יורק, ארה"ב

טבת תשע"ה

ייחוס ולדות מתרומת ביצית ופונדקאות

שאלה

ולד הנולד מתרומת ביצית או פונדקאות¹ – האם הוא מתייחס אחר בעלת הביצית או אחר הפונדקאית?

תשובה

נחלקו גדולי זמננו לגבי שאלת ייחוסם של וולדות כאלה:

יש שסברו שהוולד מתייחס תמיד לאימו הביולוגית – בעלת הביצית:

כך נקט הגר"ש גורן², הגר"א נבנצל כתב כך³ בשם הגר"שזי אויערבאך והגר"ש אלישיב, וכך כתב גם הרב אברהם שרמן בשם הגר"ש אלישיב, "שהילוד מתייחס אחר בעלת הביצית, ולאם שנושאת את ההריון ולהולדה אין כל השפעה לקביעת הייחוס של הילוד"⁴ (אך יש שכתבו אחרת בשםם וכדלקמן). כן כתב הגר"ש עמאר⁵ בשם הגר"ע יוסף. וכן כתב הרב מאיר ברנסדארפער⁶.

יש שסברו שהוולד מתייחס תמיד לאמו יולדתו:

לדעת הציץ אליעזר⁷ והגר"ש וואזנר⁸ זהותו כיהודי נקבעת על פי זהותה של האם היולדת. כך גם מובא כדעתו של הגר"מ אליהו⁹. ונראה שכך דעתו של הגר"ש ישראל¹⁰. ויש שכתב גם בשם הגר"ש אלישיב שיותר מסתבר הוא שהיולדת היא הקובעת¹¹ (ושלא כמובא בשמו לעיל, ועיין עוד להלן).

וכעין זה היא דעתו של הגר"א סולובייצ'יק, שנקט שעובר שנוצר מביצית של גויה שהושתלה בתוך רחם של אשה יהודייה תוך ארבעים יום לאחר קליטת הזרע, הוא ישראל גמור ואינו זקוק לגיור. (אמנם לדבריו הדין שונה אם ההשתלה ברחם הייתה בשלב מאוחר יותר, אך אין נפקא מינה למעשה בהבחנה זו, שכן בפועל הוולד מושתל ברחם לפני ארבעים יום).

יש מי שהבחין בין מצב שבו שתי ה"אימהות" יהודיות לבין מצב שבו האחת יהודייה והאחרת נכרית: כך נקט הגר"א הלוי כלאב¹², ולדעתו הוולד מתייחס אחרי האם היולדת כאשר שתי ה"אימהות" יהודיות. אבל אם אחת מהן נכרית, שאלת מעמדו כיהודי תהיה תלויה בזהותה של בעלת הביצית.

יש שסבר שלשתי ה"אימהות" דין "אם" והוולד מתייחס לשתייהן:

כך כתב בעל תשובות והנהגות¹³ "שלשתייהן דין אם", ולדעתו, "לולד הנולד שני צדדים, צד ישראל וצד עכו"ם"¹⁴.

יש שנקטו שלמעשה יש לחוש לשני הצדדים (אף שהובא משם שמעיקר הדין צידדו כאחד מהם):

כך הביא הרב אברהם שרמן בשם הגר"ש אלישיב כהוראה למעשה (למרות מה שהביא משמו כעיקר הדין, כדלעיל) שיש להחשיב את הילד לספק ולגיירו, בין אם תורמת הביצית גויה ובין אם האם הפונדקאית גויה¹⁵.

גם הגר"שזי אויערבאך הובא כסובר ש"בכל השאלות האלו הנוגעות לדיני תורה, צריכים להחמיר; ואם הפונדקאית היא עכו"ם, הילד יצטרך להתגייר מספק"¹⁶.

וראה עוד באריכות בדבריו של הגר"נ גולדברג בתחומין כרך ה עמ' 248–259, ובישורון כא, עמ' תקמו-תקנו¹⁷.

וראה עוד בשו"ת במראה הבזק חלק ט סימן מב, שם הובאו הדעות השונות והראיות לשני הצדדים בהרחבה.

למעשה לא נתקבלה בכלל ישראל הכרעה בנידון ועל כן יש להחשיב את מי שנולד מתרומת ביצית ופונדקאות, כאשר אחת משתי ה"אימהות" יהודייה והשנייה נכרית, כספק יהודי ספק נכרי¹⁸.

¹ עיינו גם שו"ת במראה הבזק חלק ט תשובה מב, שם דנו באריכות בהיבטים רבים הנוגעים לצד ההלכתי של הליך פונדקאות.

² תורת הרפואה עמ' 176–183.

³ בתשובה משנת תשנ"ז לרב יגאל שפרן, כמובא ברפואה מציאות והלכה לרב מרדכי הלפרין, תשע"ב – הלכות רפואה ופיקוח נפש סוף סימן ב, עמ' 28.

⁴ הרב אברהם שרמן, ישורון כא, עמ' תקלו.

⁵ אסיא פז-פח, עמ' 101–102.

⁶ ישורון שם, עמ' תקנו-תקסג.

⁷ חלק יט סימן מ.

⁸ שו"ת שבט הלוי חלק יא סימן רלו.

⁹ כן הביא הרב צבי רייזמן (בדברים שמסר לנו בכתב) מפי הרב שמואל אליהו, כשיטת אביו הגר"מ אליהו.

¹⁰ חוות בנימין כרך ב סימן סח אותיות ב-ג, ט; כרך ג סימן קח אות ב ס"ק ד-ו. הוא טען שלפני ארבעים יום מזמן ההפריה כלל אי אפשר לדבר על ייחוס למישהי, מפני שמדובר ב"מיא בעלמא" (כדברי הגמרא ביבמות סט ע"ב).

¹¹ עיין בנשמת אברהם (תשע"ד) כרך ג עמ' לד-לה. ועיין עוד רפואה מציאות והלכה (שם) פרק ה עמ' 24, ושם – תרומת חומר גנטי בטיפולי פוריות סימן כד פרק יז עמ' 294 בשם הגר"ח וואלקין, אך עיין שם בהערה 12 וכמובא עוד להלן.

¹² תחומין כרך ה עמ' 260–267.

¹³ חלק ה סימן שיט ד"ה והנה.

¹⁴ ומעין כך כתב בתשובה הקודמת (סימן שיח):

...תופעת "הפונדקאות" מעוררת ספק, האם האמא היא האשה שהולד מתפתח מהביצית שלה, או שמא האמא היא האשה שברחם

שלה התפתחה הביצית המופרית, ונחלקו בזה גדולי ההוראה בזמנינו...

ולענ"ד יש לצדד ולומר שכיון ששתי הנשים פועלות סוף כל סוף ליצירת הולד ולהתפתחותו, ואי אפשר לאחת מבלי רעותה, יש מקום לומר שלשתיים דין אם ושולד שתי אמהות, וכעין זה מצינו בתוס' בסוטה (מב ב [ד"ה מאה פפי]) שישנה מציאות שלולד שני אבות.

יש לדעת שכל הכרעות הפוסקים בענין "הפונדקאות" אינם אלא מסברא, ואין ראיותיהם או סברותיהם מכריעות, שכן ענין

"הפונדקאות" חדש הוא, ואין מקורות מהשי"ס ומהפוסקים הקדמונים לענין זה, ועל כן נאלצים לפסוק בסוגיות חמורות כאלו מסברא ובהבאת ראיות שאינן מכריעות, בדימוי מילתא למילתא.

והוסיף שם (ומעין כך גם בסימן שיט הנ"ל):

ואוסיף עוד חידוש גדול שאני עוד מצדד בו, דלמשי"כ שיש להחמיר ולחשוש שגם לאם "הפונדקאית" וגם לאם "הגנטית" דין אם, ושולד שתי אמהות...

יש לחשוש שצד קדושת ישראל שבו נדחה מעיקרא, שכן הוא בתערובת טומאת עכו"ם ונפסל, וכיון שנדחה, נשאר צד ישראל פסול כדין דחוי שנדחה לעולם, ואפילו מתגייר הולד אח"כ יש מקום לחשוש שאין מועיל הגיור אלא לצד עכו"ם שבו, אבל צד ישראל שבו לא מתוקן בהכי ונשאר בפסול דחוי לעולם...

נלא ברור אילו השלכות מעשיות יצאו מ"פסול דחוי זה". אולי כוונתו היא שיש לחשוש שבת כזו תיאסר מלהתחתן עם כהן (כעין הדין שבשלחן ערוך אהע"ז ד, יט), וצ"ע. ולכאורה לספק זה שלשיטתו יש מקום גם לאידך גיסא: היינו ולד זה שיש בו צד נכרי שהתגייר וצד ישראל, יש לדון מחד גיסא שמא אם נקבה היא – מותרת לכהונה למרות צד הגיורת שבה, כיוון שיש בה צד ישראל, וצד זה די בו כדי להגדירה "בתולות מזרע בית ישראל"; ומאידך גיסא שמא גם – ואולי דווקא ורק – מצד הישראל שבה תיאסר לכהונה כיוון שיש בצד זה פגם ופסול כלשהו.

¹⁵ שם עמ' תקמז-תקמה. וראה עוד רפואה מציאות והלכה – תרומת חומר גנטי בטיפולי פוריות סימן כד פרק יז עמ' 294 הערה 12.

¹⁶ נשמת אברהם שם עמ' לז; רפואה מציאות והלכה – הלכות רפואה ופיקוח נפש (סימן ב פרק ה עמ' 23), ושם – תרומת חומר גנטי בטיפולי פוריות (סימן כד פרק יז עמ' 295). ועוד ראה במאמרו של הרב יהושע בן מאיר 6אסי אמא (עמ' 40-25), שדן בנושא זה על פי שיטות אחרונים יותר קדומים.

¹⁷ ומסיק שם: "וכתבתי אך ורק לעורר המעיינים והפוסקים... ואיך אנו נפסוק בשאלה חדשה שלא בא זכרה בש"ס ובפוסקים!?"

¹⁸ ולכן מחד גיסא אין להתיר את נישואיהם ליהודים ללא גיור, ומאידך גיסא יש מקום להקל בגיורם הן משום שאינו אלא מספק (ובכל מקום שיש ספק בהלכות גיור, בגיור זה מדובר ב'ספק ספקא'), הן משום שההימנעות מגיורם יש בה מכשול (להם שמא יהודים הם, ולאחרים שעלולים להינשא להם – ושמא אינם יהודים), והן משום שלגבי השאלה אם גיור הוא 'זכות' יש מקום לראותו כזכות גם משום שהוא מוציאו מן הספק ומשום שבמצוות חייב הוא מספק גם לולא הגיור. וכל זה יתבאר להלן בסימנים הבאים.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך   הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:

הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ

יועצים מדעיים:

הרב פרוי אברהם שטיינברג
הרב פרוי דרור פיקסלר
הרב פרוי נתן קלר

